

TERMİNOLOJİ, TANIM VE TASNİF BAĞLAMINDA ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Sinan Yaman¹

¹⁾ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat
Elmek: sinan.yaman@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6951-3432

Özet

Halk edebiyatının konuşmalık türlerinden biri olan atasözleri, toplumun köklü tarihini, dünya görüşünü, geleneklerini, göreneklerini ve değerlerini etkili bir şekilde yansıtan dil unsurlarıdır. Yüzyılların imbiğinden geçerek anlam kazanan bu ifadelerin, kişiler arası iletişimde oldukça önemli bir görevi vardır. Atasözleri, doğası gereği *deyim*, *klişe*, *slogan*, *deyiş*, *Velerizm* gibi kavramlarla girift bir ilişki içerisinde. Atasözünün bu yapısı terim, tanım ve tasnif bağlamında ele alınırken bazı zorluklar çıkarmaktadır. Bu durum, atasözlerinin hangi bilim dalı tarafından inceleneceği hususunu da beraberinde getirmektedir. Atasözlerinin, atasözü bilimi (paremiyoloji) veya deyim bilimi tarafından incelenmesi gerektiği farklı bilim insanları tarafından öne sürülür. 1931 yılından beri süregelen ve çözüme kavuşturulamayan bu tartışmalar, bilim insanlarını asıl odak noktasından uzaklaştırarak atasözü araştırmalarına olumsuz etki etmektedir. Bu çalışmada, atasözü üzerine ortaya konulan önemli terim, tanım ve tasnifler yabancı ve Türkçe çalışmalar dâhilinde ele alınmış, tespit edilen farklı görüş ve yaklaşımlar incelenmiştir. Bu görüş ve yaklaşımlar üzerine genel bir değerlendirmenin yapıldığı çalışmada, bu türün bütüncül bir tanımı da yapılmıştır. Sonuç olarak, dilde etkin bir şekilde kullanılan ve çağlar boyunca şekillenen atasözlerinin kapsamlı bir veri ve inceleme alanına sahip olduğu, kavramsal çerçevesinin oluşturulması için disiplinler arası bir yaklaşımla yeniden ele alınmasının ve bu bilim dalının sınırlarının çizilmesinin gerekli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri, Türk Atasözleri, Tanım, Tasnif, Terminoloji.

AN EVALUATION ON THE PROVERBS IN THE CONTEXT OF TERMINOLOGY, DEFINITION AND CLASSIFICATION

Abstract

Proverbs, one of the speech genres of folk literature, are elements of language that effectively reflect the deep-rooted history, world view, traditions, customs and values of the society. These expressions, which have gained meaning through centuries, have a very important role in interpersonal communication. Proverbs, by their nature, are in an intricate relationship with concepts such as *idiom*, *cliché*, *slogan*, *saying* and *Wellerism*. This structure of proverbs creates some difficulties when they are handled in the context of term, definition and classification. This situation brings along the issue of which branch of science will analyse proverbs. Different scholars argue that proverbs should be analysed by the science of proverbs (paremiology) or the phraseology. Since 1931, these ongoing and unresolved debates have had a negative impact on proverb research by distracting scholars from the main focus. In this study, important terms, definitions and classifications on proverbs are discussed within the scope of foreign and Turkish studies, and different views and approaches are analysed. In this study, in which a general evaluation of these views and approaches is made, a holistic definition of this genre is also made. As a result, it has been determined that proverbs, which have been used effectively in language and shaped throughout the ages, have a comprehensive data and field of study, and that it is necessary to reconsider them with an interdisciplinary approach in order to create a conceptual framework and to draw the boundaries of this branch of science.

Keywords: Proverbs, Turkish Proverbs, Definition, Classification, Terminology.

1. Giriş

Atasözleri, ilk çağlardan itibaren insanların deneyim, gözlem ve öngörülerine dayanan girdileri içeren ve kuşaktan kuşağa bu girdilerin aktarılmasıyla oluşan bir envanterdir. Halkın kolektif belleğinin bir ürünü olan bu sözler, geleneksel bilginin aktarılmasında önemli araçlardan biri olarak karşımıza çıkar. Yazı öncesi dönemlerden itibaren kullanıldığı düşünülen atasözleri, kültürü şekillendiren ve aktarılmasına aracılık eden halk kültürünün *konuşmalık türlerinden* birisidir.

Söz varlığının karmaşık katmanlarından birini oluşturan atasözleri, derin ve farklı mahiyetteki yapılarıyla (Gevorgyan, 2009: 214) önem arz etmektedir. Topluma ait unsurları, art ve eş zamanlı olarak içinde barındıran atasözlerinin, bu özellikleriyle disiplinler arası bir konu ve çalışma alanı olarak ele alınması gerekir. Atasözleri, başta halk bilimi ile dil bilimi olmak üzere tarih, yazıt bilimi, sosyoloji, paleografya, felsefe, mantık, psikoloji, ekonomi ve ahlak gibi birçok konuyu ilgilendiren bir çalışma alanı olarak kabul edilir. Alan yazınında terim, tanım, kapsam, sınırlılıklar ve inceleme yöntemleri bağlamında atasözleri üzerine farklı görüş ve yaklaşımlar vardır. Bu görüş ve yaklaşımların nitelikli olarak analiz edilerek türün kavramsal çerçevesinin çizilmesi gerekliliği, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Bu doğrultuda, öncelikli olarak yabancı ve Türkçe kaynaklarda atasözü ve atasözüyle ilişkili terimlerin neler oldukları ve tarihsel süreçleri irdelenmiştir. Daha sonra yabancı alan yazını ve Türkçe sözlük tanımları başta olmak üzere atasözleri üzerine çalışma yapan önemli bilim insanlarının tanımlamalarına kronolojik olarak yer verilmiştir. Bu tanımlar birbiriyle karşılaştırılarak türün bütüncül bir tanıma sahip olmadığı düşüncesinden hareketle yeni bir tanımla yapılmıştır. Son olarak atasözü tasnifleri, yapılan yabancı ve Türkçe çalışmalar üzerinden ele alınmış, tasnifin niteliğine ve atasözü araştırmalarına katkıları açısından karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

2. Türün Terminolojisi

Atasözü, toplumun kültürel belleğinden geçmiş, çağlar boyunca varlığını sürdürmüş, hikmetli sözlerdir. Yabancı alan yazınında, atasözlerini adlandırmak ve atasözü çalışmalarında sıkça karşılaşılan çok sayıda terimin kullanıldığı görülmektedir.

Yabancı alan yazınında atasözleri ile ilgili bilinmesi gereken başlıca terimler, *paroimía*,

paremiology, *paremiography*, *phraseology*, *proverbium*, *proverb*, *adagium*, *adage*, *sayings*, *clishé* ve *Wellerism*'dir.

Atasözlerine duyulan ilgi, Sümer dönemi tabletlerine ve Antik Yunan'da Aristoteles'in felsefi yazılarına kadar uzanır. *Paroimía* terimi Yunancadır. Liddell ve Scott (1940)'ın sözlüğünde geçen bu terim, "Atasözü, ödeyiş ve düstur" (1940) anlamına gelir. Batılıların atasözüne ilgisiyle Aristoteles'in çalışmaları arasında önemli bir bağlantı vardır. Bu durum, atasözü anlamında kullanılan ilk terimin Yunanca olmasını açıklar niteliktedir.

Paremiology (atasözü bilimi) terimi, Yunanca 'atasözü, özdeyiş ve düstur' anlamındaki *paroimía* ile 'açıklama, mantık' anlamına gelen *logos* (Liddell ve Scott, 1940: 1057) ifadesinden türetilen *logia* sözcüklerinin birleşiminden oluşur ve atasözlerini modern yöntemlerle inceleyen bir bilim dalı olarak kabul edilir. Türkiye Türkçesine *paremiyoloji* olarak çevrilen bu bilim dalında, "Atasözlerinin tanımlanması, ana atasözü özellikleri, atasözlerinin kökeni, toplanması, sınıflandırılması, yabancı dil öğretimindeki rolü, atasözü biliminin bilgisayar ve derlem dil bilimsel yönleri" (Hrisztova-Gotthardt ve Aleksa Varga, 2014: 1) gibi konular ele alınır. Bu terim, Türkçe çalışmalarda oldukça yeni olup Nail Tan'ın birçok çalışmada *atasözleri bilimi* teriminin karşılığı olarak verilirken, müstakil olarak *Paremiyoloji* (*Atasözleri Bilimi*), *Fraziyoloji* (*Deyim Bilimi*) Çerçevesinde Türkiye'de Yayınlanmış Atasözü ve Deyim Sözlüklerini Kısa Bir Değerlendirme (Tan, 2017) isimli sözlü sunumda ve *Modern Çuvaş Paremiyolojisinin Doğuşu ve İvan Yurkin'in Derlemesi* (Durmuş, 2023) adlı çalışmada kullanılmıştır.

Atasözü biliminin bir alt dalı olarak kabul edilen bilim dalı *paremiography* (paremiyografi) olarak adlandırılır. *Paremiography* terimi, Yunanca 'atasözü, özdeyiş ve düstur' anlamındaki *paroimía* ile 'yazılı karakterlerle ifade etmek, yazmak' anlamındaki *grafō* (Liddell ve Scott, 1940) sözcüklerinden oluşur. Atasözlerini derlemeye ve koleksiyonlar oluşturmaya dayalı bir bilim dalıdır. Tespit edilen en eski atasözü koleksiyonu aynı zamanda dünyanın en eski kitabı olarak kabul edilen ve MÖ 3440 yılına tarihlenen Antik Mısır dönemine ait *Ptaphotep Talimatları*'dır (Trench, 1853: 157-158).

Bu iki alan birbirini tamamlar niteliktedir. Nitekim bilim insanları, "Geleneksel metinlerin atasözü olarak tanımlanması ve çeşitli türlerdeki koleksiyonlarda düzenlenmesi büyük önem taşısa da, atasözü araştırmacıları her zaman sözlü veya yazılı konuşma eylemlerinde kullanımlarının yorumlanmasının eşit

öneme sahip olduğunu bilmişlerdir.” (Meider, 1997: 399).

Phraseology (deyim bilimi) terimi Yunanca ‘konuşma şekli’ anlamındaki *phrasis* ve ‘bilim’ anlamındaki *logia* sözcüklerinden türetilen ve yirminci yüzyılda gelişen dile yönelik bilimsel bir yaklaşımdır (Knappe, 2004). Bu bilim dalı Sovyet Rusya’da ortaya çıkmış, Doğu Alman bilim insanlarının çalışmaları ile Batı dünyasında tanınmıştır. “Dilbilimin bir dalı olarak dilin deyimisel birimlerini inceleyen deyimbilim 1940’larda ortaya çıkmıştır. Deyim biliminin konusu, deyimisel birimler, bunların doğası ve konuşmadaki işlevleri” (Guliyeva, 2016: 104) olarak açıklanır. Bazı Rus bilim insanları, atasözlerini de deyim biliminin inceleme alanı içine dâhil ederler. Amosova (1989) ve Kunin (1996) gibi çalışmalarda, atasözlerinin deyimler içerisinde değerlendirilerek tasnif edildiği görülmektedir.

Proverbium terimi, Latince kökenli olup ‘eski bir söz, düstur, özdeyiş, atasözü’ anlamına gelir (Peck, 1898). Bu terim, Antik Yunanlı ve Romalılar, insanlığın birikmiş deneyimlerini somutlaştırarak yansıtan kısa ve özlü sözlerle oldukça düşkündür. Bu dönem yazarlarının eserlerinde atasözü/atasözüne benzer ifadeler sıkça rastlanılır. *Proverbium* terimi, atasözü anlamıyla İtalyanca, Katalanca, Orta Fransızca, Portekizce, İspanyolca, Rumence gibi *Romanş dillerine*; Orta Fransızcadan da İngilizceye geçerek bugün bilim dünyasında kullanılan **proverb** (atasözü) teriminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. *Proverb* terimi, “Didaktik içeriğe ve sabit, şiirsel biçime sahip, kendi içine kapalı, geleneksel birimler olarak nitelendirilmiş ve tüm bu nitelendirmeler çeşitli nüans ve çağrışımlara sahip farklı terminolojilerle” (Norrick, 2014: 8) ifade edilmiştir.

Ādāgīum terimi de Latince kökenli olup ‘uzun süre kullanılarak itibar kazanan eski bir deyiş’ anlamına gelir (Levis ve Shorts, 1879). Bu terim de *proverbium* gibi *Romanş dillerine* ve Orta Fransızcadan İngilizceye geçmiş ve **adage** (atasözü) terimi, “Yaygın bir gözlemi somutlaştıran, genellikle metaforik formda bir deyiş” anlamıyla kullanım kazanmıştır (URL-1). *Adage*ler, atasözünün bir çeşidi ya da alt türü olarak da değerlendirilebilir. Atasözlerine göre daha resmi, edebî, eski bir ifade yapısı ve genel bir bilgiye sahiptir.

Sayings (deyiş) terimi, İngilizce kökenli olup “Genellikle içerdiği kelimelerin basit anlamlarından farklı bir anlama sahip olan iyi bilinen bilgi bir ifade” (URL-2) olarak tanımlanır. Deyişlerin bazıları zamanla atasözü özelliği kazansa da *aforizma*, *deyim*, *epitet* ve *motto* gibi farklı türlerde kullanım da kazanabilir.

Clishé (klişe) terimi, Fransızca kökenli olup “Artık orijinal veya ilginç olmayacak kadar sık kullanılan

bir ifade” (URL-3) anlamına gelir. Klişenin basmakalıp bir kullanıma sahip olduğunu savunan Cruse, “Bu tür ifadelerin [klişelerin] hem konuşmacının hem de dinleyicinin beyninde tam birimler olarak depolanması kuvvetle muhtemel görünmekte” (Cruse, 2004: 74) olduğunu belirtir.

Wellerism (Velerizm) terimi, ismini Charles Dickens’ın *Bay Pikvik’in Maceraları* (1837) adlı eserdeki kahraman olan *Sam Weller*’den alan mizahi bir kullanıma sahip olan, atasözünün özel bir alt türü (Meider, 2004: 14) olarak kabul edilir.

Görüldüğü üzere, atasözü teriminin kapsamı ve hangi dilsel birimlerin atasözü olduğu konusu tartışmalıdır. *Atasözü*, *adage*, *deyiş*, *klişe* ve *velerizm* gibi ifadeler arasında birtakım ince farklar vardır. Özellikle neyin atasözü olup neyin olmadığı konusu, bu terimler arasındaki ayrımları bilmekten geçer. Bu terimler incelenirken ilişkisel düzeyde kullanımlarına ve bağlamlarına bakmanın zorunlu bir durum olduğu düşünülmektedir. Atasözünün hangi bilim dalının çalışma alanı içinde yer aldığı konusunda bir kesinlik olmadığı söylenebilir. Her ne kadar Batı merkezli bakış açısı *atasözü bilimini* ön planda tutsa da Sovyet sonrası devletlerde hâlâ bir ikilik olduğu söylenebilir.

Türkçede, atasözleri ve deyimler üzerine yapılan araştırmalarda, bu iki türün birbirinden tam olarak ayrıştırılamayan kavramlar olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu araştırmalarda, atasözleri ve deyimler için *sav*, *mesel*, *tabir* gibi terimler kullanılmaktaydı. Bu terimlerden Türkçe kökenli *sav* ve Arapça kökenli *mesel* ile *darb-ı mesel*, *ırsal-ı mesel* terimleri *atasözü/atalar sözü* kavramını karşılamaktadır. Terim karmaşası dışında, atasözü kavramının tanımı ve sınırlarını belirleme konusunda da çeşitli problemler vardır. Atasözü, terimde olduğu gibi tür olarak kalıplaşmış dil birimlerinden biri olan deyimden ayrılamamıştır. Bu iki kavram üzerine yapılan tanımlamalarda ciddi anlamda ortaklıklar bulunmakta ve özellikleri açısından aralarında net bir ayrım yapılamamaktadır. Bu ayrımı yapabilmek için tarihi seyri içerisinde “atasözü” anlamındaki terimlerin nasıl kullanıldığının ortaya konulması gerekmektedir.

Türklerde, tespit edilebilen en eski atasözünün Hun dönemine ait olduğu ve Çin kaynaklarında yer aldığı düşünülmektedir. Bu atasözü, *Ban Hu*’nun yazdığı *Han-Shu* yıllıklarında geçen “*Bir kurt kaybedilir, bin koyun kaçar*” (1970: 96B.3912–14) şeklindedir. Bu atasözü, “Tekrarlı kullanımı, kısa, özlü olması ve söz sanatlarına yer vermesi bakımından, Türk atasözlerinin ilk örneklerinden biri olarak” (Erdal, 2019: 505) kabul edilir. Bu atasözüyle ilgili özel bir terim ya da adlandırılmaya rastlanmaz.

Türkçe yazılı kaynaklarda, Türk atasözlerine ilk olarak Köktürk dönemi eserlerinden *Orhun Yazıtları*nda rastlarız. Yazıtlarda bulunan atasözleri üzerine Türkiye’deki ilk çalışmayı Caferoğlu yapmıştır. Caferoğlu, bu yazıtlarda üç atasözü tespit etmiştir (1930), başka bilim insanları da bu konuda benzer fikirdedir (Oy, 1972: 117; Tekin, 2003: 20). Ancak Ercilasun, diğer bilim insanlarının aksine, bu üç atasözünden, “*Türük: bod(u)n: tok (a)rk(u)k s(e)n: aqs(a)r: tos(t)k öm(e)z s(e)n: bir: tods(a)r: aqs(t)k: öm(e)z s(e)n*” (Tekin, 2003: 20) ifadesinin atasözü olduğu fikrine katılmaz ve bunu, “Bilge Kağan’ın Türk milletiyle ilgili bir değerlendirmesi” (Ercilasun, 2020: 52) olarak görür. Ercilasun (2016)’da, yazıtlarda Tonyukuk’un ağzından söylenen iki atasözü tespit edilmiştir. Karahan (2020: 37)’de ise Ercilasun’a ek olarak, Tonyukuk’ta bir ifadenin daha atasözü olduğu belirtilir. Yazıtlarda yer alan atasözlerinin sayısı konusu netlik kazanmamıştır ancak genel görüşe göre üç tanedir.

“Eski Türkçede atasözü karşılığı olarak, ‘söz, haber, mesaj, nutuk, şöbret ve şey’ anlamlarında, *sa*-kökünden türetilen *sab* ve *sav* terimleri” (Elçin, 1997: 169) kullanılmaktadır. Köktürklerde her iki hâli de kullanılan terim ‘*öğül*’ anlamıyla genişlemiştir. Atasözü ifadesi, “Uygur harfli metinlerde, *yme Türk savında bar* (yine Türk atasözünde var) örneğinde olduğu gibi daha çok *sav* terimiyle” (Sertkaya, 1983: 283) karşılanmıştır.

Türk kültürünün en önemli eserlerinden *Dîvânü Lijâti’t Türk*’te, atasözü hem terim hem de farklı anlamlarıyla verilir. Atasözü, DLT’de *saw* terimiyle karşılanır ve ‘*el-mesal* (atasözü), *kelâm* (söz), *bikâye* (anlatı), *kıssa* (hikâye), *risâle* (mektup), *enbâ* ve *ehâdis* (haber ve havadisler), *şit* (şöhret)’ anlamlarıyla verilir (Ercilasun, 2020: 53). DLT’deki atasözleri üzerine birçok bilim insanı durmuş, atasözlerinin sayısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ercilasun (2020: 53)’te 266 atasözünün varlığından bahsedilirken; Boylu, bazı ifadelerin atasözü sayılma hususunda ortak görüş olmadığından hareketle, “DLT’de 57 tekrarlı atasözünün bulunduğunu” (Boylu, 2021: 166-167) söyler ve toplam sayıyı üç yüzden biraz fazla olarak verir.

Türklerin İslam dinine girmelerinin etkisiyle söz varlığında değişiklikler olmuştur. XI. yüzyılda *Hakanîye Türkçesi*’nde atasözünü karşılamak için *sav* teriminin yanında Arapça kökenli *mesel* teriminin kullanıldığı görülür (Elçin, 1997: 414). Bu kullanımın ilk örnekleri, Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde karşımıza çıkar. Eserin 667. beyiti, “*Mesal keldi Türkçe muñar meñzetür/ Anı sözledim men munu yañzatur*” (Arat, 1998: 30) şeklindedir ve eserde, *mesel* terimi atasözü anlamıyla birden fazla yerde geçmektedir.

Mesel terimi uzun bir süre atasözü yerine kullanılmış, bu kelimedenden türetilen bazı kelime grupları da atasözü anlamıyla dilde kendine yer bulmuştur. ***Darbü’l-mesal*** (darbimesel) ve ***irsâl-i mesel***, mesel sözcüğü kullanılarak yapılan iki terimdir. Durmuş, “Bir meseli vârit olduğu aslı hâle benzeyen yeni durum için söylemeye ve kullanmaya ‘*darbü’l-mesal*’ (darbimesel) dendiği gibi açıklama ve pekiştirme amacıyla söz arasında mesel ve vecize zikretmeye de ‘*irsâl-i mesel*’ adı verilir” (2004: 293) diyerek bu iki terimi benzerlik ilgisine göre tanımlar. Mesel öncelikle belirli bir durum veya olay üzerine söylenir, sonra toplum içinde yaygınlaşarak o olay ya da duruma benzetilen her şey için kullanılır. *Mesal*ın özellikleri, “Lafzının kısa, anlamının doğru, aynı zamanda yaygın ve anonim olması, formunun da değişmez, klişe söz niteliğinde bulunması” (Durmuş, 2004: 293) olarak açıklanır. *Mesal*, *darbü’l-mesal* ve *irsâl-i mesel* terimleri uzun yıllar halk tarafından kullanılmıştır. *Darbü’l-mesal* teriminin çoğulu olan ***durûb-ı emsâl*** şekli de halk arasında yoğun olarak kullanılır. Elçin, “*darbü’l-mesal* ve *irsâl-i mesel* terimlerinin halk tarafından benimsendikten sonra 20. yüzyıla kadar yaşadığını” (1997: 414) belirtir. Durmuş (2000: 450)’de, “İrsâl-i mesel teriminin ilk olarak *Ebü Mansûr es-Seâlibî* (ö. 429/1038) tarafından kullanıldığı” belirtilirken; Pala (1999: 30)’da ise, “İrsâl-i meselde asıl düşünce bir taraf, düşüncenin pekiştirilmesi için örnek verilen söz (mesel) ikinci taraftır” denilerek bu terim bir söz sanatı olarak tanımlanır. Türkçe eserlerde, *darbü’l-mesal* ve çoğulu olan *durûb-ı emsâl* terimlerini isim olarak taşıyan çalışmalar bulunmaktadır. 16. yüzyıl eserlerinden olan ve Mehmed Said’in 1846’da yayımladığı Edirneli Hıfzı’nın *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl’i* (Ünal, 2015: 104), 18. yüzyılda yayımlandığı düşünülen Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin Efendi’nin *Hurûf ile Müretteb Durûb-ı Emsâl’i* (Şeylan, 2016: 77), *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye* (İbrahim Şinâsî, 1863/1870), Şinâsî’den etkilenen Ahmet Vefîk Paşa’nın 1871’de yayımladığı *Atalar Sözü- Türkî Durûb-i Emsal* (Akün, 1989: 152) ve *Durûb-ı Emsâl-i Türkîyye yabud Atalarsözü* (Tekezâde Mehmed Sâid, 1895) bu terimi ihtiva eden eserlerdendir.

Dede Korkut boylarında da son derece zengin bir anlatıma ve atasözlerine rastlanılır. Tiraş ve Ertürk (2016)’da, Dede Korkut boyları incelenmiş ve 28 atasözü tespit edilmiştir. Buradaki atasözlerini günümüz Türkçesindeki şekilleriyle karşılaştırarak atasözlerinin sürekliliğini ve “Toplumsal yaşamın maddî unsurları hızla değişse dahi manevî değerlerin toplum içerisinde yüzlerce yıl sonra bile tekâmül bularak yaşadığını” (Tiraş ve Ertürk, 2016: 148) ispatlamışlardır. Dede Korkut’taki atasözleri üzerine başka çalışmalar da vardır: *Dede Korkut’ta Atasözleri I* (Oy, 1956) ile *Dede Korkut’ta Atasözleri II* (Oy, 1957), *Dede Korkut Hikâyelerinde Söz Kalıpları* (Gül, 2008) ve *Oğuz Tepegöz’ü/Dede Korkut*

Oğuznameleri ve Atalar Sözü Üzerine İlk Çalışmalar (Von Diez, 2018).

Fars kültürünün etkisiyle edebiyatımıza giren **pend** terimi de özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda atasözü yerine kullanılmıştır. Her ne kadar *Feridüddin Attar*'a ait olduğu tartışmalı (Gökkaya, 2023: 11) olsa da Attar'a atfedilen ahlaki ve tasavvufi *Pend-nâme* isimli eser, klasik edebiyatçılar tarafından çok sevilmiş; tercüme ve şerhlerinin yanında ona benzer eserler yazılmaya çalışılmıştır. Nitekim 16. yüzyıl şairi Güvâhi'nin *Pend-nâme* adlı eserinin bu düşünceyle yazıldığı söylenebilir. "Eserde 250 kadar atasözü bulunur" (Aksoy, 1977: 1268).

Atalar sözü terimi XV. Yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında karşımıza çıkar. Elçin, "Anadolu'da Oğuz lehçesiyle kaleme alınan bazı derlemelerde ve Batı Türkleri arasında Türkçe kökenli bir terim olan atalar sözü yaygındır" (1997: 415) der. Bu terimin bilinen en eski kullanımı, bir tıp metninin arkasında tespit edilen *Kitâb-ı Atalar* (Mevlana Şemsettin, 1480) adlı eserdir. İzbudak (1936)'da, 689 atasözü ihtiva eden bu eser tıpkıbasımıyla birlikte yayımlanmıştır. "Literatürde genellikle *Kitâb-ı Atalar* adıyla yayımlanan atasözleri derlemeleri de" (Böler, 2022: 13) bu terimi içermesi bakımından önemlidir. *Atalar sözü* terimini içeren başka yazma eserler ve bir cönkte tespit edilen *Atalar Sözü Destanı* (Levni, 1865) isimli bir eseri de vardır. Atalar sözü terimi günümüzde, "Anadolu'nun yanında Bulgaristan, Batı Trakya, Kıbrıs, Rodos, eski Yugoslavya'da yaşayan Türkler ile kısmen de olsa Kırım, Azerbaycan ve Irak Türkleri" (Elçin, 1997: 415) arasında yaşatıldığı belirtilmektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, **atasözü** ve farklı bir yazımı olan **ata sözü** terimleri dilimize yerleşmiştir. Özellikle bu dönemde Türkçe üzerine yapılan yoğun çalışmalarda ve atasözü derleme ve sözlüklerinde bu terimler kullanılmıştır.

Günümüzde, farklı Türk lehçelerinde atasözünü karşılayan farklı terimler vardır. Atasözü yerine şu terimleri kullanılır:

"Azerbaycan Türkçesinde **atalar sözü**, Gagavuz Türkçesinde **söleyişler**, Türkmencede **nakıl** ve **atalar sözi**, Tatarcada **atalar süzi**, **mekel**, **eytim**, Başkurt Türkçesinde **mekel**, **eytim**, **atalar hüzi**, Kazak Türkçesinde **makal-metel**, **nakıl**, Kırgız Türkçesinde **makal-lakap**, Kumuk Türkçesinde **atalar sözü**, Özbek Türkçesinde **makâl**, Uygur Türkçesinde **makal**, **zerbimesel**, **makal-temsîl**, Sagay Türkçesinde **takpak**, Hakas Türkçesinde **söspek**, Şor Türkçesinde **sös kebi**, Tuva Türkçesinde **üleger domoktar**, **üleger sös**, Tobol Türkçesinde **takmak**, Teleüt Türkçesinde **ülger sös**,

kep sös, Yakutlarda **xohoono** ve Çuvaşlarda **comak**, **samah**" (Aksu ve ark., 2022: 8).

Bu terimlere, "Altaylarda **ülgercomak**, Kaşlar, Kızıllar, Koybollar **söpsek**, Kazan Tatarları **eski söz**, Kırım Türkleri **kartlar sözü**, **hikmet** Doğu Türkistan'da **tabma**, **ulular sözü**, Kerkük ağzında **darb-ı kelâm**, **emshal**, **cümle-i hikemiyye**, **deme**, **deyişet**, **eskiler sözü** (Elçin, 1997: 416-417) terimleri de eklenebilir. Aça (2011)'de daha çok Sovyet dönemi kaynaklarından yararlanarak bu terimlere bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşıldığı görülür. "Hakaslarda **çoo-h-çaah**, Çuvaşlarda **vattisen nımahısem**, **attesen nımahısem**, Altaylarda **ülger sös**, **kep sös**, **kep le ukaa söster**, **ukpan sös**, Telengütlerde **ülger söz**, Özbeklerde **atalar sözi**, Azerilerde **mesel**, Karaçay-Malkarlarda **atala söz**, Karakalpaklarda **nakıl-makal**, Tivalarda **üleger domak** ve **çeçen sös**" (Aça, 2011: 31-32). Bu terimlere bakıldığında, atasözleri konusunda Türk dünyasında zengin bir adlandırma yaklaşımının varlığı göze çarpar.

Anadolu ağızları da atasözü yerine kullanılan terimler bakımından oldukça zengindir. Yastı (2016)'da, *Derleme Sözlüğü* temel alınarak ağızlarda atasözü anlamında kullanılan on terim tespit edilmiştir. Buna göre ağızlarda "**Deme (~demece - ~dimece)**, **deyişet**, **deyesek**, **deyişleme**, **oranlama (orannama)**, **sınaka**, **tekerleme**, **teselleme**, **atacoru** ve **tekerleme**" (Yastı, 2016: 216-218) terimleri tanıklanmaktadır.

Türk kültüründe atasözü kavramını karşılayan terim sayısının çok fazla olmasının, Türklerin çevre kültürlerle yoğun etkileşim içinde olması, tarih boyunca geniş bir coğrafyaya yayılması ve zengin bir kültürel birikime sahip olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ulusoy Aranyosi (2010)'da, yabancı ve yerli tanımlamaları ele alınmıştır. "*Atasözünün* yeniden tanımlanması ve bu tanımlı en kapsayıcı şekilde ifade eden yeni bir *terminusun* (Ulusoy Aranyosi, 2010: 5) gerekli olduğunu ifade etmesi de gözden kaçmamalı, atasözü teriminin ve tanımının kapsamının bizde de bir sorun olduğu unutulmamalıdır.

3. Atasözlerini Tanımlama Yaklaşımları

Atasözleri üzerine farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımların genellikle atasözlerinin sahip olduğu özellikler ve nitelikler bağlamında şekillenerek oluşturulduğu düşünülmektedir. Yabancı alan yazınında atasözlerinin farklı biçimlerde tanımlandığı tespit edilmiştir. Öncelikle sözlük tanımlamalarının verilmesinin daha doğru olacağı düşünülmüş ve tanımlar bu doğrultuda verilmiştir.

*Britannica Ansiklopedisi*nde, “Genel kullanımda olan ve yaygın olarak kabul edilen fikir ve inançları ifade eden kısa ve özlü bir söz” (URL-4) şeklinde tanımlanır.

Columbia Ansiklopedisi’nde “Genel kullanıma geçen kısa bir bilgelik ifadesi veya tavsiye” (URL-5) şeklinde tanımlanır.

*Rusça Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*ne göre atasözleri, “Farklı temalar üzerine kısa sözlü deyişlerdir... Sıkıcı ve karmaşık açıklamalar olmadan herhangi bir şeyi açık ve net bir şekilde karakterize edebilen düzgün aforizmalardır... Bu atasözleri ulusal yaşam anlayışını kapsar... Her atasözünün arkasında, onları yaratan nesillerin otoritesi vardır.” (Zhukov, 1966: 3) denilerek geniş bir şekilde tanımlanır.

Longman İngiliz Dili ve Kültürü Sözlüğü, atasözünün, “Genellikle basit bir dilde söylenen, iyi bilinen, bilgece olduğu varsayılan kısa bir söz” (Summers, 1998: 1075) olduğu belirtilmektedir.

*Oxford Güncel İngilizcenin İleri Düzey Öğrenci Sözlüğü*ne göre, “Atasözü ... öğüt veren veya genellikle doğru olan bir şeyi söyleyen iyi bilinen bir ifade veya cümle” (Hornby, 2006: 1169) olarak tanımlanır.

Taylor (1931: 3)’te, “Bir atasözünü tanımlamanın imkânsızlığına” vurgu yapılır ve harcanan emeğin ödülünü almanın zor olduğu ifade edilir. Taylor, 1958’de Whiting ile birlikte yayımladığı çalışmasında, faydalandığı yazarları sıralar ve kendisini de dâhil ederek, “Bu otoriteler, faydacı bir kapsayıcılık dışında bir atasözü tanımı sunmamakta” (Taylor ve Whiting, 1958: IX) der. Taylor ve Whiting, farklı bilim insanlarının tanımlamalarını inceleyerek hepsini eleştirmişlerdir. Nitekim “Bir atasözünü sözlük terimleriyle tanımlamak basit bir mesele değildir ve bulduğumuz bu tür tanımlar tatmin edici bir standart sağlamaz” (Taylor ve Whiting, 1958: IX) diyerek atasözü tanımlama işinin zorluğundan bahsederler ve Taylor’un önceki fikrini daha ileri bir noktaya taşırlar.

Honeck (1997: 31)’de, “...atasözleri, sosyal durumlarda sosyal amaçlar için yaratılan ve kullanılan kültürel dil ürünleridir...[bunlar] kültürdeki önemli derslerin kodlanmasını gerektirir” denilerek atasözlerinin sosyokültürel bağlamlarda kullanımına dönük olarak bir tanım yapılır.

Norrick (1985: 78)’de ise atasözü, “Atasözleri geleneksel, sözel, didaktik türde aktif olarak kullanılan, ortak anlamı olan, konuşmada serbestçe kullanılan, genellikle yan anlamı yansıtan sözlerdir.” şeklinde tanımlanır.

Kunin (1996)’da türün belirli özelliklerine vurgu yapıldığı görülür. Atasözleri, “Genellikle veciz bir şekilde sıkıştırılmış ve ritmik olarak düzenlenmiş, öğretici anlam taşıyan sözler” (Kunin, 1996: 339) olarak görülür.

Mieder (2004)’te atasözlerinin farklı yönlerine vurgu yapılır ve nispeten daha geniş bir perspektif sunulur. Atasözleri, “Halk arasında geçerliliği olan, görünür gerçeklerin özlü geleneksel ifadeleridir. Daha ayrıntılı bir ifadeyle atasözleri, bilgelik, hakikat, ahlak ve geleneksel görüşleri metaforik, sabit ve ezberlenebilir bir biçimde içeren ve nesilden nesile aktarılan kısa, genel olarak bilinen halk cümleler” (Mieder, 2004: 4) biçiminde tanımlanır.

Bu ifadelerle bakıldığında, atasözlerini tanımlarken farklı bakış açıları geliştirildiği, ancak çoğu durumda aynı özelliklerin ortaya konulduğu görülebilir. Atasözlerinin bu özellikleri, *kısa, özlü, vurucu, basit, iyi bilinen, mecazi anlama sahip, doğru, deneyim gösteren, kolektif/ulusal bilgeliği yansıtan ifadeler* olarak özetlenebilir. Ancak Taylor (1931)’de atasözünü tanımlamanın zor olduğunun ifade edilmesi özellikle dikkate değerdir. Gerçekten de yabancı yazarların farklı tanımları incelendiğinde, bilim insanlarının kendi bakış açılarını yansıttıkları ve bütüncül bir yaklaşımın getirilemediği görülmektedir.

Atasözü incelemelerinde ortaya konulan bazı görüş ve teoriler, bilim insanlarını etkilemiş ve bakış açılarını genişletmiştir. “Von Humboldt, Sapir, Whorf, Boas’ın ortaya koyduğu dil ve kültür temelli teorileri, atasözlerine bakışı değiştirmiş, atasözü analizi ve tanımlarının daha geniş bir kavramsal boyuta ulaşmasını” (Gevorgyan, 2009: 215) sağlamıştır. Bu durum, günümüzde atasözlerinin folklor ürünü yönüyle kültürel olarak; dil malzemesi yönüyle de dilsel olarak bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasını sağlamıştır.

Atasözleri üzerine Türkçe sözlüklerde ve bilimsel çalışmalarda çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlarda da yabancı yazarların tanımlarındaki gibi atasözlerinin belirli bir yönünün ve/veya özelliklerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Türkçe Sözlükte atasözü, “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz; deme, mesel, sav, darbimesel” (Akalin, 2019: 180) şeklinde tanımlanmıştır.

*Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*nde, atasözü ve atalarsözü madde başı olarak birlikte ele alınmıştır. Sözlükte terim şu şekilde tanımlanmıştır: “Ataların yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları bilgece düşünce yahut nasihatleri, değer yargılarını

düsturlaştırarak sonraki nesillere devrettikleri ve herkesçe benimsenmiş özlü sözlerdir” (Kaya, 2014: 121). Aynı eserde *darb-imesel* terimi de madde başı olarak yer almakta ve okuyucuları atasözü maddesine yönlendirdiği görülmektedir.

*Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*nde, hem *atalar sözü* hem de *atasözü* terimlerinin madde başı olarak ayrı ayrı yer aldığı tespit edilmiştir. Sözlükte, atalar sözü, “Atasözü denilen kalıp sözlerin geçmiş asırlara doğru gidildikçe aldığı isim” (Erşahin, 2005: 43) olarak tanımlanır. Atasözü ise, “Ataların anonim-sözlü gelenek ortamında ulaştıkları engin tecrübeleri ve bunun oluşturduğu bilgece düşünceleri ile çıkardıkları hükümleri ölü olarak bildiren çoğu mecaz anlamlı kalıplaşmış sözler” (Erşahin, 2005: 43) olarak verilir. Sözlükte, *darbı mesel* ve *sav* terimlerinin de madde başı olduğu görülür. *Darbı mesel* teriminde atasözüne gönderme yapılırken *sav* terimi, “İslamiyet öncesi Türk edebiyatında ve bugünkü Doğu Türklerinde anonim veciz söz, atasözü” (Erşahin, 2005: 289) olarak verilir.

*Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*nde atasözü, “Bir konuda edinmiş tecrübeyi akılda kalıcı birkaç cümle ile kuşaktan kuşağa öğütleyen sözlerin adı” (Öztürk, 2009: 134) olarak tanımlanır. Bu tanımın oldukça kısa ve nispeten yetersiz olduğu söylenebilir.

Türk bilim insanlarının atasözü tanımlamaları da çeşitlilik gösteren bir yapıdadır. Ancak kendi içinde, atasözlerinin belirli özelliklerine atıflar yapmaları bakımından ortaklık sergilerler. Çalışmada, atasözleri üzerine çalışma yapan belirli bilim insanlarının tanımlarına yer verilmiştir.

İbrahim Şinâî, ait olduğu milletin genel düşünce dünyasını yansıttığı fikrinden hareketle, “Durûb-ı emsâl ki hikmetü’l-âvâmdır, lisanından sâdır olduğu milletin mâhiyet-i efkârına delâlet eder” (İbrahim Şinâî, 1870) diyerek atasözünün bir tanımını yapar.

Soykut (1974)’te atasözleri, “Yüzyıllar boyunca yaşanmış veya rastlanmış, müşahede edilmiş sayısız ve birbirinden farklı olayları değerlendiren, onları ayrı ayrı klişeler hâline getirerek sınıflandıran, nihayet dedelerden torunlarına intikal eden özlü sözler” (Soykut, 1974: 34) olarak tanımlanır.

Atasözleri konusunda nitelikli çalışmaları olan Aksoy, bu türün bir tanımını da yapmıştır. “Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kalıplaşmış biçimleri bulunan ve kamuca benimsenmiş olan özlü sözler” (Aksoy, 1989: 37).

Oy (1991)’de atasözleri baskın bir yönüyle tanımlanmıştır. Atasözü, “Zamanla çok defa gerçek anlamları yerine mecazlı bir mâna kazanarak sözlü gelenek içinde nesilden nesile aktarılan ve halk hâfızasında yaşayan, halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadeler” (Oy, 1991: 44) olarak görülür.

Atasözü, “Beşer cemiyetiyle beraber doğmuş, onunla birlikte oba, boy ve oymak olarak asırlarca göçebe hayatı yaşamış ve nihayet gelişip özleşerek de ulusal hâle yükselmiş, medenîleşmiş töreler” (Dilçin, 2000: X) şeklinde verilir.

Parlatır (2008)’de, atasözüne bütüncül bir bakış ve buna bağlı bir tanım ortaya koyan bilim insanlarından. “Uzun deneme ve gözlemlere dayanan düşüncelerden doğan, kesin hükümler içeren, bilgece bir tavırla öğüt verir ve yol gösterir nitelikte olan, yüzyıllar boyu sözlü geleneğin içinde beslenerek halk tarafından beslenmiş bulunan ve de halkın değer yargılarını taşıyan kalıplaşmış özlü sözler” (Parlatır, 2008: 2). Bu tanım, diğer Türk bilim insanlarının atasözü tanımlarına nispeten kapsayıcı bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir.

Tüm bu yaklaşımlardan hareketle atasözünün bir tanımını yapacak olursak: *Ait olduğu toplumun dünya görüşünü yansıtan, toplumun kültüründen izler taşıyan, uzun gözlem, deneyim ve yaşantılara dayanarak oluşturulan, bireyler üzerinde dolaylı hüküm kurma kabiliyetine sahip, öğüt verici ve kılavuzluk edici niteliği olan, anonim bir yapısı olan, mecazî ve metaforik anlamlar kazanan, felsefî ve hikmetli bir yapısı olan özlü sözlerle ve benzeri özellikleri taşıyan dilsel yapılara atasözü adı verilir.*

4. Atasözü Tasnifleri Üzerine

Atasözleri, halk edebiyatının *konusmalık* türlerinden biridir. Ancak atasözleriyle ilgili çalışmalarda, genellikle dil yönüne daha baskın atıfların olduğu görülmektedir. Nitekim “Atasözleri, kalıplaşmış bir dil birimi olmasının ötesinde olmasının ötesinde dil bilimi, antropoloji, sanat, iletişim, folklor, tarih, edebiyat, psikoloji, din ve sosyoloji gibi farklı alanlardan yararlandığı için atasözlerine daha kapsayıcı bir bakış açısı getirilebilmektedir” (Mieder, 2004: 13) ifadesi de bu durumu destekler niteliktedir. Atasözleri ele alınırken, tek bir bakış açısıyla değil disiplinler arası ve kültürler arası bir görüş/görüşler ortaya koymak önemlidir. Disiplinler arası bir birim olan atasözlerinin sınıflandırmasında da bu bakış açısının etkili olması gerekmektedir.

Alan yazınında, atasözlerini tasnif eden çeşitli deneme ve yaklaşımlar vardır. Atasözlerinin en erken

kullanımları Sümerlere kadar götürülebilir. “Sümerlerin yazı eğitimi sırasında atasözlerinden yararlandığı” (Taylor, 1931: 3) belirtilmiş ve bu dönemden kalma onlarca atasözünü içeren farklı koleksiyonların oluşturulduğu tespit edilmiştir. Atasözleri üzerine, “En erken sistematik tasnifi, Antik Yunan filozofu Aristoteles’in yaptığı” (Gevorgyan, 2009: 214) düşünülmektedir. Özellikle Avrupa’da görülen birçok atasözünün kaynağı olarak Antik Yunan ve Latin dönemi yazar ve filozofları gösterilir. Semavi dinlerin kutsal kitaplarındaki bazı ifadeler zamanla atasözü formuna dönüşmüş ve bu atasözleri gündelik hayatta yoğun olarak kullanılmıştır. Özellikle Ortaçağ Avrupası’nda atasözlerine özel bir ilgi oluşmuş, ilk olarak 15. yüzyılda müstakil atasözü derlemeleri yapılmıştır. Edebiyat ve matbaanın yaygın kullanımıyla yazar ve şairlerin edebî eserlerinde kullandıkları ifadeler de atasözü olarak kullanılmış ve “Atasözleri Elizabeth döneminde popülerlik kazanmıştır” (Gevorgyan, 2009: 214). Sözlükçülük geleneğinin bir tezahürü olarak, özellikle bu dönemde abecesel (alfabetik) yöntemin atasözü derlemelerinde yoğun olarak kullanıldığı görülür.

Atasözlerinin sistematik olarak tasnifinde, Rus atasözlerini derleyip büyük bir kaynak oluşturan Vladimir Dal’ın zikredilmesi gerekir. Dal, 1862’de yayımladığı *Пословицы русского народа* (Rus Halklarının Atasözleri) isimli eserinin ön sözünde, kendinden önceki çalışmaları ve abecesel dizilimi eleştirir. Rus atasözlerini nasıl ve ne şekilde tasnif ettiğini ise şu sözlerle ifade eder;

“Atasözünü, deyimi ve benzeri deyimi kesip, karşıma çıktıkça kutudan çıkarıp her birinin üzerine anlamını, manasını, amacını tek kelimeyle işaretledim. Her biri buna atıfta bulunuyor. Böylece 180’e yakın kategorinin başlıkları, hiçbir ön düşünceye gerek kalmadan, parça parça toplanan her şeyi kapsayacak şekilde kendiliğinden derlendi. Daha sonra her kategoriden tekrar başladım ve içindeki atasözlerini aynı anlama göre belirli bir sıra ve bağlantıyla seçmeye çalıştım” (Dal, 1862: LVIII).

Dal’ın atasözü sözlüğünün önemi, “Vladimir Dal’ın görevinden dolayı çok sık seyahat etmiş olması, Rusya’nın her köşesini ve her sınıftan insanın yaşamını görme imkânı sağlamıştır” (Paşalıoğlu, 2018: 23) denilerek açıklanır.

Yuasa, İncil’de adı geçen *Süleyman* peygamberi bilgelikle özdeşleştirmiş ve bu tarz atasözlerini incelemiştir. Yuasa, bilgece atasözleri, “*Sosyal-politik, yasal, ekonomik, eğitimsel ve etno-dinsel*” (1891: 148) olarak tasnif eder.

Grigory L. Permyakov, atasözleri üzerine önemli çalışmaları olan bir bilim insanıdır. Yazarın,

Atasözünden Halk Masalına: Genel Klşe Teorisi Üzerine Notlar (Permyakov, 1979) ve bu konuda hazırlamış olduğu diğer çalışmaları, özellikle halk bilimi araştırmaları için önemlidir. Permyakov’un uluslararası atasözlerini sınıflandırmaya yönelik olarak ortaya koyduğu, *dildeki değişmezlerin mantıksal-semiyotik teorisi* ve *atasözünü sınıflandırması* uygulanabilir olmaktan ötedir. Bu tasnif, “Permyakov’un sisteminde belirli bir atasözü türünü aramak, samanlıkta iğne aramaya benzer” (Kuusi, 1972: 40-42) denilerek eleştirilir. Permyakov’un, atasözlerine *etno-psikolojik* ve *yapısal* yaklaşımlar getirdiği görülür. Bu eserde folklor malzemesi olarak görülen atasözlerinin, “Doğu’nun 72 halkına ait on binlerce atasözü, atasözü ifadesinin ve eşit sayıda Rus halk deyişinin incelenmesine” (Permyakov, 1979: 163) dayandığı bildirilmektedir. Permyakov’un bu eserde amaç, atasözleri için evrensel bir semiyotik teoriye “yaklaşmanın yollarını bulmak” olmuştur. Atasözünden masala geçişin işaret edildiği çalışmada, hem bağımsız bir disiplin hem de genel anlatı gösterge bilimi teorisinin bir bileşeni olarak *yapısal atasözünü biliminin* temelleri oluşturulmuştur (Permyakov, 1979: 9). Permyakov’un (1979: 180–195) atasözlerinin mantıksal-semiyotik temel değişmezleri, *mantıksal-tematik gruplar* ve *bunların alt gruplarıyla* (A-C gruplar) temsil edilir. Bu tasnifte, Propp yöntemindeki “fonksiyon/işlev” ögesi “klşe” olarak kullanılmıştır. Tıpkı Propp yönteminin soyut düzeyde kaldığı için eleştirilmesi gibi (Yaman, 2023: 453-454) Permyakov’un tasnifi de soyut düzlemde kalmış ve uygulanmamıştır. Ancak Permyakov’un tasnifi atasözü araştırmalarına katkı sağlayarak Kuusi’nin çalışmasına zemin hazırlamıştır.

Zhukov (1966)’da atasözü ve deyiş kavramları birbirinden ayrılmıştır. *Slovar’ russkikh poslovits i pogovorok* (Zhukov, 1966) isimli eserinde yer alan tasnifin bu ayrım çerçevesinde yapıldığı görülmektedir.

Bir folklor araştırmacısı olan Matti Kuusi’nin uzmanlaştığı alanlardan biri olan atasözleri, onun *paremiyolog* olarak da anılmasını sağlamıştır. Matti Kuusi’nin *uluslararası atasözleri tip sistemi* olarak adlandırdığı atasözleri tasnifi alan yazınında oldukça dikkat çekmiştir. Kuusi, atasözleri üzerine araştırma yapma nedenlerini, “Bazı atasözü türleri neden Fin geleneğinde kök salmadı? Hangi atasözleri Fin karakterine uygundu?” (Lauhakangas, 2001: 17) gibi sorular üzerinden açıklamakta ve kültürel etkileşimlere bağlı olarak atasözlerinin uluslararası olarak karşılaştırılması için Finlandiya’nın uygun bir merkez olduğunu düşünmektedir. Atasözleri üzerine Permyakov’un tasnifinin öncül olduğunu ve kendi çalışmasına ayna görevi üstlendiğini belirtmektedir (Kuusi, 1972: 39). Ancak Kuusi, “Permyakov’un tümdengelim yöntemini kullanan yaklaşımını reddederek tümevarımsal bir yöntem geliştirmiştir” (Lauhakangas,

2001: 17-18). Bu durumun, tasnifin uygulanabilirliğine işlevsel açıdan katkı sağladığı söylenebilir. “Atasözleri araştırma alanının bir yandan dilin söz varlığı ve ifade biçimiyle, diğer yandan da folklorun birçok biçimiyle sınırlı olduğunu” (Kuusi, 1994: 123) da aktarmıştır. Atasözlerindeki tip tasnifinin ortaya konulmasında, Noam Chomsky’nin *dönüşümsel dilbilgisinin dil analizinde* kullandığı *derin yapı* ve *yüzeysel yapı* kavramlarından da yararlanmıştır (Kuusi, 1974). Atasözlerinin tek boyutlu olmadığını ise şu sözlerle ortaya koymuştur: “Atasözleri arasındaki ilişkileri göstermek için altta yatan yapılara bakmak mümkündür. Yüzeyde çok farklı görünen cümleler daha derin bir organizasyonel düzeyde ilişkilidir. Bir atasözünün bazı ifadeleri veya çekirdeği birkaç farklı derin yapıyı temsil edebilir (Lauhakangas, 2001: 24)”.

Matti Kuusi’nin atasözleri üzerine yaptığı *uluslararası tip sistemi*, 13 ana başlık ve 52 alt başlık altında şu şekilde sıralanabilir:

A. Doğanın pratik bilgisi (A1. doğal unsurlar, A2. hayvanlar; insan: hayvan, A3. hava durumu, takvim)

B. İnanç ve temel tutumumuz (B1. Tanrı: insan ve dinsel kurumlar, B2. Kadercilik)

C. Temel gözlemler ve sosyo-mantık (C1. X’in doğasının dayanıklılığı / kimliğin dayanıklılığı, C2. X, X’e aittir / gerektirir / ona aittir, C3. hiçlik / boşluk hiçbir şey üretmez / kaybetmez, C4. küçük: büyük / biraz: çok, C5. sinyaller ve anlamları / yorumlama, C6. görünüm: içsel değerler)

D. Dünya ve insan hayatı (D1. dünyanın ve insan hayatının çoğulluğu, D2. neşe: keder / kahkaha: ağlama / zevk: ızdırap, D3. ihtiyaçların dinamikleri, D4. yiyecek, yeme, D5. ruhlar ve sarhoşluk / bağımlılıklar, içki alışkanlıkları)

E. Orantı duygusu (E1. sıralamanın göreliliği / farklı şeylerin öz birliği)

F. Ahlak kavramları (F1. iyi ve kötü—başarı, F2. gurur: alçakgönüllülük, övünme: onur kaybı)

G. Sosyal yaşam (G1. Akıllılık, G2. gelişim — bir kişinin geçmişi, G3. çocuk: ebeveynler / yetiştirilme, G4. erkek: kadın / her iki cinsiyetin sıralaması ve konumu, G5. Evlilik, G6. gençlik: yaşlılık, G7. sağlık: hastalık, G8. ölüm / ölümler)

H. Sosyal etkileşim (H1. ben: başkaları (kendi bilgisi) / birey: kolektif, H2. kendi başına idare etmek: diğer insanlara / yabancılara güvenmek, H3. grup dayanışması, H4. yakın: uzak / evde: alışılmadık koşullarda, H5. ben/bizim/kendi avantajımız: başkaları

/ misafirlere karşı misafirperverlik, H6. arkadaş: düşman / iyi veya kötü komşu, H7. saldırganlık ve barışseverlik)

J. İletişim (J1. İletişim)

K. Sosyal konum (K1. güç, yönetici: özne / üstün: aşağı, K2. zenginlik: yoksulluk / para)

L. Anlaşmalar ve normlar (L1. hukuk ve adalet, L2. iş / alım satım)

M. Başa çıkma ve öğrenme (M1. önlem: dikkatsizlik, M2. hareketlilik, seyahat, M3. bilgelik / zeka: aptallık, M4. cesaret: korkaklık, uyum, M5. beceri / araçlar / malzeme, M6. kendi inisiyatifi / girişim / sorumluluk, M7. iş, emek, çalışkanlık: başarı, hareketsizlik / tembellik: kıtlık, M8. tutumluluk / cimrilik, M9. deneyim / uygulama: öğrenme)

T. Zaman ve zaman duygusu (T1. zamanlama / doğru an, kötü an / zaman kullanımı, T2. değişime karşı tutumlar/ modernite, T3. şimdiki zamana / geleceğe, ayarlamalara karşı tutumlar, T4. başlangıç: bitirme, başlangıç: son)” (Lauhakangas, 2001: 32).

Kuusi’nin bu tasnifi, atasözü araştırmaları için önemli görülmüş, farklı dil ve lehçelere uygulanmıştır. Kuusi’nin ölümünden sonra tasnif sistemini kızı Outi Lauhakangas geliştirmiştir. Avrupa, Asya, Afrika ve İslam dünyasından 700 atasözüne bu tasnifi uygulamış ve tasnifin evrenselliğini (Lauhakangas, 2001: 125-128) tanımlamıştır.

Kunin (1970)’te, atasözlerinin *deyim bilimi* içinde incelenmesi gerektiğini düşünmüş ve *iletişimsel deyimse ifadeler* grubunda değerlendirmiştir. Atasözlerinin belirli anlamsal ve dil bilgisel özelliklerine odaklanan Kunin, dil bilgisel olarak atasözlerini ise “*bildirme, soru ve emir*” şeklinde gruplandırmıştır (Gevorgyan, 2009: 217).

Taylor, atasözlerini farklı açılardan inceler. Stilistik açıdan atasözlerini, “*Veçin, metafor, kişileştirme, paralellik, kafiye, cinas vb.*” gibi gruplara ayırırken; “*metaforik, İncil, tarihî, hukukî, stereotipik, meteorolojik, tıbbi, geleneksel, kehanet, diyalog, epigramatik, ulusal, etnik, müstebcen, Wellerizm vb.*” gibi türlere de ayırarak geniş bir yelpazede ele alır (Taylor, 1962).

Arora da Taylor’un yaptığı gibi stilistik (üslupsal) kullanımlarına göre atasözlerini tasnif etmiştir. Atasözlerini, “*aliterasyon, paralellik, kafiye, mübalağa, paradoks, kişileştirme ve metaforik*” (Arora, 1984) olarak farklı gruplar içinde tasnif eder. Bu tasnife, Kunin *asonans* başlığını ilave ederken; bazı dil bilimciler ise *metonimi, benzetme* ve *oksimoron* (Gevorgyan, 2009: 218; Honeck 1997: 66-83) başlıklarını da eklerler.

Norricks, İngiliz atasözleri üzerine incelemeler yapmıştır. İngiliz atasözlerini ana hatlarıyla *gerçek* ve *mecazî* olarak ikiye (Norricks, 1985: 99); mecazî atasözlerini de kullandıkları mecaz türüne göre, “*sinek dok, metaforik, metonimik, hiperbolik ve paradoksal*” (Norricks, 1985) olmak üzere beşe ayırır.

Atasözlerinin; *atasözünü ifadeleri, atasözünü karşılaştırmaları, atasözünü abartmaları* ve *ikiş (ikili) formüller* gibi parçalı ve çoğunlukla bir cümleye entegre edilmesi gereken metaforik ifadeler gibi alt türleri (Mieder, 2004: 13) vardır. Bu türlere, kökenleri eskilere dayanan *Wellerism* (Velerizm) de eklenebilir.

Atasözlerinin anlamsal özellikleri dikkate alınarak yapılan tasnifler arasında, Matti Kuusi ve Outi Lauhakangas’ın geliştirdiği *uluslararası sınıflandırma sisteminin* ise gösterdiği evrensel ve bütüncül bakış açısıyla diğerlerinden ayrıldığı söylenebilir.

Türkçe hazırlanan çalışmalarda, atasözleri üzerine çeşitli tasnif denemeleri yapılmış ancak genel bir bakış açısının ortaya konulamadığı tespit edilmiştir. Türkçe atasözleri üzerine yapılan çalışmaların genellikle tematik olduğu gözlemlenmektedir. Tematik çalışmaların dışında, Türk lehçeleriyle ses, şekil ve tematik bağlamda ortaya çıkan ortaklıkları belirlemek için hazırlanan karşılaştırmalı çalışmaların varlığı da dikkat çekmektedir. Atasözü sözlük ve derlemelerinde, atasözleri tasniflerinde uygulanan yöntemlerin, genellikle alfabetik sıralama, anahtar sözcükler ve konularına göre sunulduğu (Aksu ve ark., 2022: 11) görülmektedir. Özellikle sözlük bilimi içinde, atasözleri ve deyimler için seçilen girdiler düzenlenirken, abecesel (alfabetik) sıralama genel geçer uygulamalardan biri olmuştur. Türkçede atasözleri üzerine yayımlanmış derleme ve sözlük çalışmalarında da aynı durum görülmektedir.

Türk atasözleri üzerine yapılan tasniflerde, atasözlerinin genellikle Kuusi, abecesel, yapı, biçim, sahip olduğu kavramsal değerler, yayılma alanları ve kullandıkları zaman, konu ile sözcüklerin ilk hecelerindeki sesler dikkate alınarak hazırlandığı gözlemlenmektedir.

Atasözleri, yayılma alanları ve kullandıkları zaman açısından da tasnif edilir. Aksoy da atasözlerini bu açıdan tasnif etmiştir. Atasözlerini, “*Yurdun her yerinde kullanılanlar, sadece bir bölgede bulunanlar, Türkiye dışındaki Türk lehçelerinde yaşayanlar ve eski zamanlarda kullanılmış iken bugün bırakılmış olanlar*” (Aksoy, 1978: 29) olarak dörde ayırmıştır.

Türkçede, bu yöntemlerden abecesel (alfabetik) sıralama, *Türk Ata Sözleri* (Özön, 1956), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1: Atasözleri Sözlüğü* (Aksoy, 1989), *Türkçe*

Açıklamalı Özbek Atasözleri (Yoldaşev ve Gümüş, 1995), *Karaçay-Malkar Atasözleri* (Tavkul, 2001), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* (Çobanoğlu, 2004), *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (Çotuksöken, 2004), *Türkiye Türkçesine Atasözleri* (Albayrak, 2009), *Kırgız Atasözleri* (Çelik Şavk, 2017) ve *Türk Atasözleri Sözlüğü* (Aksu vd., 2022) gibi çalışmalarda kullanılmıştır. Bunlardan Özön (1956)’da atasözleri doğrudan abecesel olarak verilmiştir. Türk atasözleri araştırmalarına Ömer Asım Aksoy’un katkısı büyüktür. Aksoy, atasözlerini, “*kalıplaşmış (kelîşe durumuna gelmiş), kısa ve öz, bir-iki cümleden oluşan*” (Aksoy, 1989: 15-16) olarak biçim özelliklerine göre üçe ayırırken; kavram özellikleri bakımından da yediye ayırarak (Aksoy, 1989: 17-19) tasnif etmiştir. Ancak çalışmada yakın sözcükle başlayan sözleri dikkate alarak abecesel bir yöntemle verdiğini de belirtir (Aksoy, 1989: 104). Çobanoğlu (2004)’te, atasözlerinin abecesel yöntem yanında Permyakov’daki gibi genetik/etnik bir sınıflandırmaya tabi tutulduğu görülür. Eserde, *Divan-ü Lügat-it-Türk*, tarihî ve çağdaş Türk lehçe ve şivelerine göre her atasözü detaylı olarak ele alınarak karşılaştırmalı bir çalışma ortaya koyulmuş ve atasözleri kaynakları ile kullanımına göre şu şekilde tasnif edilmiştir:

“1. Aynı hayat tarzını, dünya görüşünü gelenek ve göreneklerini ve dolayısıyla aynı kültürel ekolojiyi yansıtmada mana ve söyleniş bakımından birbirinin tamamen aynısı olanlar,

2. Manası aynı olmakla beraber söylenişinde bir veya birkaç kelime ve bazen de sadece sesle sınırlı ufak tefek farklılıklar olan atasözleri,

3. Türk boyunun ve topluluğunun yaşadığı sosyo-kültürel muhitin yer aldığı hususi coğrafya ve sosyo-kültürel farklılıkların dışı vurulduğu mahalli atasözleri.” (Çobanoğlu, 2004: 15).

Tavkul’un çalışmada, atasözlerinin abecesel bir şekilde verildiği tespit edilmiştir. Eserde, Karaçay Malkarların, atasözlerini efsanevi *Nart* halkına dayandırdıkları belirtilmekte ve “Atasözünün kendi dillerinde *Nart söz* olarak adlandırıldığı üzerinde durulmaktadır” (Tavkul, 2001: 5). Albayrak (2009) ise son dönemde hazırlanan atasözü çalışmaları arasında önemli bir yere sahiptir. 18838 atasözünü abecesel olarak veren çalışma, geniş sözlüğü ve indeksiyle de atasözü araştırmaları için nitelikli bir kaynaktır.

Kuusi’nin tasnifi, farklı dil ve lehçelerdeki atasözlerine uygulanmıştır. Bu tasnif temel alınıp atasözleri üzerine sınıflandırma geliştirilen dillerden biri de *Türkçedir*. Türkçe atasözleri üzerine, Kuusi’nin atasözleri üzerine yaptığı *uluslararası tip sisteminin* esas alan çok sayıda çalışma vardır. Ercilasun (2020)’de, *Dîvânü Lügâtî’t-Türk*’teki şüirler ve atasözleri Kuusi’nin tasnifine

göre sınıflandırılmıştır. Çalışmada, Kuusi sınıflandırmasına göre atasözleri verilmeden önce, *Dîvânü Lügati't-Türk* üzerine yapılan farklı tasnif denemelerinden de bahsedilir (Ercilasun, 2020: 67-68). Bu çalışma dışındaki eserlere bakıldığında, genellikle çağdaş Türk lehçeleri ve akraba dillerdeki atasözleri üzerine tasnifin uygulandığı görülmektedir. *Transavasya* dil ailesinden olan Moğolca üzerine *Moğol Atasözleri* (Gül, 2010) adlı çalışma vardır. Bu eser, Kuusi temelinde Moğol atasözleri tasnif edilerek oluşturulmuştur. Yazar, Kuusi sınıflandırmasını seçmesindeki gerekçeyi, “Bu uluslararası sınıflandırma sistemi içinde Moğol atasözlerinin yerini görmek ve daha önce Moğol atasözlerinin bu tasnifle ele alınmaması” (Gül, 2010: 41) olarak belirtir. *Hakas Atasözleri* (Aktaş, 2020) ile *Kırımçak Atasözleri* (Hünerli ve Aktaş, 2021) gibi eserler de bu tasnif temel alınarak hazırlanmıştır. Aktaş’ın çalışması (2020), Kuusi’nin tasnif sistemini kullanmış ancak Hakas atasözlerini Kiril alfabesine göre sıralamıştır. Hünerli ve Aktaş (2021)’de atasözleri, Kuusi tasnifiyle ele alınmış ancak sonrasında abecesel olarak bütün hâlinde verilmiştir.

Türkçe atasözlerinin konu başlıklarına dayanan tematik tasnifleri de yapılmıştır: *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* (Oy, 1972), *Türk Atalar Sözü Hazinesi* (Soykut, 1974), Elçin’in *Halk Edebiyatına Giriş* (1998), *Dîvânü Lügati't-Türk'teki Atasözlerinin Anlambilimsel Açısından Değerlendirilmesi* (Korkmaz, 2007), *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü* (Yurtbaşı, 2012) ile *Kazak Atasözleri* (Gürsu, 2017) ve *Kırgız Atasözleri* (Çelik Şavk, 2018) adlı eserlerinde ise atasözleri konularına göre tematik bir sıralanmaya tabi tutulmuştur. Oy (1972: 17)’de atasözleri, “Ulusal değerlerimiz, Türklük konusunda, sosyal yaşantı ve sosyal değerler, din, tasavvuf izleri, sağlık ve ölüm konusunda, ekonomi üzerine, doğa (tabiat) ve evren (kâinat), hayvanlarla ilgili, at, tarım ve hayvancılık, iklim ve halk takvimi” başlıkları altında tasnif edilmiştir. Ayrıca Oy, *genel atasözleri* ile *bölge atasözleri* ayrımını yapar. Bölge atasözlerini de “*Ağz özellikleri, topografik özellikler, iklim özellikleri ve yaygınlık*” (Oy, 1972: 73-74) açısından dört grupta sınıflandırır. Soykut (1974)’te dönemi için nitelikli bir tasnifin ortaya konulduğu görülür. Yazar, atasözünü tasnifini, *Kavramlara Göre Tasnifli Atasözlerine Ait Özel İndeks* (Soykut, 1974: 437-452) başlığıyla verir. Ancak, Yüce (2012: 294)’te, Soykut eleştirilerek, “Bu eserin ustaca işlenmediği, bazı başlıklarda eksikliklerin ve gereksiz tekrarların var olduğu” belirtilir. Elçin (1998)’de atasözlerinin belirli başlık altında kategorize edildiği görülür. Elçin (1998: 629-632)’te atasözleri, “*insan ve değerler, insan-cemiyet, bilgi ve hakikat, dünya görüşü*” şeklinde tasnif edilmiştir. Elçin’in bu eseri, gerek atasözü gerekse de halk bilimi çalışmaları için oldukça önemlidir. *Dîvânü Lügati't-Türk'teki Atasözlerinin Anlambilimsel Açısından Değerlendirilmesi* (Korkmaz, 2007) adlı çalışmada, atasözleri 97 konu başlığı içeren bir tasnife tabi

tutulmuştur. Çalışmada, atasözleri “*Bakış açısı, yansıttığı anlam, yan anlam, yan anlamı yansıtan birimler, taşıdığı değer ve söz sanatları*” (Korkmaz, 2007: 242-243) açısından kapsamlı bir şekilde de değerlendirilmiştir. Bu çalışma da fazla sayıda konu başlığına yer vermesi açısından önemlidir. Yurtbaşı’nın tasnifinde atasözleri, *acelecilik, acı çekme, aç gözlülük, açlık* vb. gibi toplam 172 konuya ayrılarak ele alınmıştır. Bu konuların da abecesel olarak listelendiği görülür (Yurtbaşı, 2012: XXIV). Gürsu’da ise Kazak atasözleri üzerinden bir tasnif yapılmıştır. Yazar, atasözlerini, “*İnsan ilişkileri; vatan, millet, halk ve yönetim; toplumsal statü; kişilik özellikleri; yiyecek ve içecekler; özel günler; iş, çalışma ve meslekler; tabiat; hayvanlar ve avcılık; insan; giysiler ve eşyalar; eğitim, bilim ve sanat; hayat, ölüm ve sağlık; din ve inanışlar; diğer konular ile ilgili*” (Gürsu, 2017: 13) olarak on beş kategoriye ayırarak bir sınıflandırma yapmıştır. Kırgız atasözlerini inceleyen Çelik Şavk (2018)’de, farklı Türk lehçe ve şivelerindeki atasözlerinin aktarılmasındaki zorluklardan bahsedilmiştir. Eserde, Kırgız atasözlerinin konularına göre ele alındığı Usupbekov’un on maddelik tasnifi de verilmiştir (Çelik Şavk, 2018: IX-X).

Türk atasözleri üzerine hazırlanan biçim/yapı temelli tasnifler de vardır. *Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örnekleme Modeli* (Bozkaplan, 2004), *Atasözlerinin Sınıflandırılması ve Yapısal Özellikleri* (Tuğluk, 2012), *Orhan Kemal’in Hikâye ve Romanlarındaki Atasözlerinin Tasnifi* (Yaylağan, 2015), *Uygur Atasözleri* (Doğan, 2020) ve *Gagauz Atasözleri* (Hünerli ve Arnaut, 2022) gibi eserlerde biçim/yapı temelli tasniflere yer verilmiştir. Bozkaplan (2004: 514)’te atasözleri, “*Zatlıklar, tekrarlar, kafiyeler, aynı ve yakın sesler, sıfatlar, sayılar, eksiltili cümleliler, emir cümleliler, mukayeseli ve paralel anlatımlar, ikilemeler, sorular ve de-fiiliyle kurulmuş olanlar, devrik cümleli olanlar*” şeklinde tasnif edilmiştir. Tuğluk (2012)’de ise atasözleri yapısal açıdan incelenir. Yazar, atasözlerini, “Kullanım kalıplarına göre *giriş kalıpları, atasözünü içine alan kalıplar ve bitiş kalıpları* olmak üzere” (Tuğluk, 2012: 189) üç ana başlıkta sınıflandırır. Bozkaplan’ın yapı temelli tasnifi kullanılarak yeni bir tasnif denemesi de yapılmıştır. Yaylağan (2015: 941)’de, Bozkaplan’ın tasnifine *geniş zaman yargılı* atasözleri başlığı eklenmiş ve tasnifteki bazı ifadeler -ele aldığı içerik aynı kalmak koşuluyla ismen değiştirilerek- on beş kategoriye çıkartılmıştır. Doğan (2020)’de Uygur atasözleri ele alınmıştır. Uygur atasözleri, *biçim, yapı ve anlam* olarak Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılarak üçe ayrılmıştır; konularına göre de on üçe ayrılarak (Doğan, 2020: 45-66) örneklerle açıklanmıştır. Bu çalışmada, örneklendirilen ve incelenen atasözlerinin tamamının abecesel yöntemle verildiği de görülmektedir. Hünerli ve Arnaut (2022)’de, Yurtbaşı (2012) ve Doğan (2020)’dan yararlanılarak Gagauz atasözleri tasnif edilmiştir. Gagauz atasözleri, “*yüceltilen değerler – yerilen davranışlar ve hususlar ile sosyal hayatla ilgili*” olarak iki ana sınıfa ayrılmış, bunlar da kendi içinde on beşer madde olacak şekilde tasnif edilmiştir

(Hünerli ve Arnaut, 2022: 6-16). Eserde, *biçim ve anlam yönünden* de Gagauz atasözleri ile Türk atasözleri karşılaştırılmış ve bu veriler beş başlık altında gruptandırılmıştır. Ancak bu çalışmanın da inceleme kısmında abecesel bir yol izlenmiştir.

Bu tasnifler içinde özellikle alfabetik sıralama yönteminin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntem, kullanıcılar açısından atasözlerinin belirlenebilmesinde yardımcı ve yönlendirici olmaktadır. Atasözlerinin bu şekilde farklı açılardan tasnifinde, “Atasözlerinin çeşitliliği, onların ifade ettiği husuların karmaşıklığı, işlevleri bakımından birden çok konuya ışık tutucu ifadelerle sahip olmalarının” (Gül, 2010: 41) etkili olduğu düşünülebilir. Ancak Türk atasözlerinin çeşitliliğini ortaya koyacak yeni tasnif denemelerinin yapılması veya var olan tasniflerin dilsel malzemeye göre yeniden incelenmesi ve geliştirilmesi de bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atasözleri, kültürel ve toplumsal özelliklerle donanmış özel bir türdür. Bu yüzden atasözlerine sadece dilsel bir olgu olarak yaklaşılmalı, yapılacak tasniflerde atasözlerinin bir milletin ulusal mirası olduğu göz önünde bulundurulmalı ve bu ölçüt temelinde bir tasnif yapılmalıdır. Türk atasözlerinin tasnifinde, hem sistematik hem de evrensel olması bakımından daha nitelikli oluşuyla Kuusi’nin *uluslararası tip sistemi* temel alınarak yeni ve nitelikli bir tasnifin, *halk bilim, dil bilimi, atasözü bilimi, paremiyografi* ve *deyim bilimi* alanlarındaki bilim insanlarından oluşan uzman bir ekiple yapılabileceği düşünülmektedir.

5. Sonuç

Atasözleri, toplumların dünyaya bakışlarını yansıtan hikmetli ifadelerdir. Atasözleri aracılığıyla bir milletin geleneği, inancı, nesnelerle kurdukları ilişkileri ve dünya görüşleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Atasözleri halk kültürünü yansıtan kompleks dilsel kullanımlardır. Atasözlerinin bu yönü, dil ve toplumlar için anahtar öğeler olması bu alanın farklı disiplinlere konu olmasını, çeşitli dillerde ve toplumlarda farklı bakış açılarıyla incelenmesini sağlamıştır.

Atasözünün doğası gereği *deyim, kelise, slogan, deyim* ve *Velerizm* gibi terimlerle yakın ilişki içindedir. Bu durum, atasözünü araştırmalarında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına ve terim, tanım ve tasnif konusunda karışıklıklara neden olmuştur.

Atasözüne yakın çok fazla terimin olması, türün bütüncül bir tanımının yapılmasını engellediği görülmektedir. Yabancı dilde ve Türkçede bilim insanlarının tanımlarına bakıldığında, halk bilimci ve dil

bilimci kökenli araştırmacıların farklı tanımlar yapmışlardır. Bu durum, türün disiplinler arası yapısı yüzünden tek bir bakış açısıyla inceleme ve tanımlama yapmanın eksik olacağını göstermektedir. Türün kavramsal çerçevesinin yıllardır net bir şekilde ortaya konulamamasının da sebebi bu olduğu düşünülebilir. Bu tanımların, pragmatik bir bakış açısı ortaya koyduğu ve sadece eldeki veriyi betimlemeye yarayacak bir mahiyette olduğu görülür. Bu durum, atasözünün tanımlama konusunda, bütüncül bir yaklaşımdan hâlâ uzak olunduğunun bir göstergesidir.

Tespit edilen atasözünü tasniflerinin de çok çeşitli ve farklı bakış açıları yansıttığı görülmektedir. Atasözlerinin genellikle Kuusi, abecesel, yapı, biçim, sahip olduğu kavramsal değerler, yayılma alanları ve kullanıldıkları zaman, konu ile sözcüklerin ilk hecelerindeki sesler dikkate alınarak hazırlandığı gözlemlenmektedir. Tasnif yaklaşımlarında genel eğilimin, bir dilde belirlenen atasözünü külliyyatının alfabetik sıralanması üzerinedir.

Daha evrensel ve uygulanabilir oluşu ile Matti Kuusi’nin *uluslararası atasözleri tip sisteminin* diğer tasniflerden daha nitelikli olduğu tespit edilmiştir. Türk atasözlerine kısmen uygulanan bu tasnifin, *halk bilim, dil bilimi, atasözü bilimi, paremiyografi* ve *deyim bilimi* uzmanlarından oluşan bir ekiple bütüncül bir şekilde uygulanmasının daha nitelikli sonuçlar doğuracağı muhakkaktır. Ancak atasözlerinin bir milletin dünya görüşünün dilsel yansımaları olması nedeniyle tasnifteki bazı başlıkların malzemeyle bütünleştirip yeni bir başlık/başlıklar eklenebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tasnif yapılırken;

1. Türk atasözlerinin sentaktik ve semantik yapısının net olarak ortaya konulması,
2. Atasözlerinin semantik yapısı üzerinde yoğunlaşan, kendi içinde müstakil çalışmaların yapılması,
3. Atasözleri üzerine yapılan tematik çalışmaların çoğaltılması ve bir bütünlük içinde bir araya getirilmesi,
4. Türk atasözlerinin metaforik işleyişi üzerine kapsamlı çalışmaların yapılması,
5. Atasözünü araştırmalarındaki kalıplaşmış bazı düşüncelerin geride bırakılması,
6. Tarihî metinlerdeki atasözünü varlığının özellikle tekrarlı atasözleri ve atasözünü varyantlarının da hesaba katılarak ele alınması son derecede önemlidir.

Atasözleri konusunda sorunları aşabilmek için uluslararası düzeyde düzenlenecek bir bilimsel toplantı ya da çalıştayda, konusunda uzmanlaşmış farklı disiplinlerden gelen bilim insanlarının davet edilerek terim, tanım, tasnif ve kapsam konularında var olan

sorunların ele alınmasının atasözü bilimine katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Kaynaklar

- Aça, M., 2011. Tıva atasözleri, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (12): 29-50.
- Akalın, Ş. H. (Ed.), *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aksoy, Ö. A., 1989. *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1: Atasözleri sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Aksu, B. T., Akalın, Ş. H., Toparlı R., 2022. *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aktaş, E., 2020. *Hakas Atasözleri*. Kömen Yayınları, Konya.
- Akün, Ö. F., 1989. Ahmed Vefik Paşa. Sayfa: 143-157, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 2., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, N., 2009. *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Amosova, N. N., 1989. *Basics of English Phraseology*. Prosveshenie, Leningrad.
- Ban Gu, 1970. *Hanshu*. Zhonghua Shuju, Beijing.
- Bozkaplan, Ş. A., 2004. Atasözlerinin yapı ve işleyiş biçimlerine ilişkin bir örnekleme modeli, Düzenleyen: Türk Dil Kurumu, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara.
- Bozok, E., 2021. *Dîvânü Lugâti't-Türk'te Tekrarlı Atasözleri*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Böler, T., 2022. *Kitâb-ı Atalar [Söz]*. Kesit, İstanbul.
- Caferoğlu, A., 1930. *Orhun abidelerinde atalar sözü*, *Halk Bilgisi Haberleri*, 1 (3): 13-14.
- Cruse, A., 2004. *Meaning in language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford University Press, Oxford.
- Çelik Şavk, Ü., 2018. *Kırgız Atasözleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çobanoğlu, Ö., 2004. *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Çotuksöken, Y., 2004. *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Toroslu Kitaplığı, İstanbul.
- Dal, V. İ., 1862. *Пословицы русского народа* (Proverbs of Russian people). Moscow.
- Diez, H. F. von, 2018. *Oğuz Tepegözü'ü/Dede Korkut Oğuznameleri ve atalar sözü üzerine ilk çalışmalar*. Çeviren: Hasan Güneş, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Dilçin, D., 2000. *Edebiyatımızda Atasözleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Doğan, L., 2020. *Uygur Atasözleri*. Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale.
- Dundes, A., 1994. In the structure of the proverb // The wisdom of many. Essays on the proverb. / Ed. by Mieder, W.; Dundes, A. The University of Wisconsin Press, Wisconsin.
- Durmuş, İ., 2000. İrsâl-i mesel. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/450-451. TDV Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, İ., 2004. Mesel. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/293-297. TDV Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, O., 2023. Modern Çuvaş paremiyolojisinin doğuşu ve İvan Yurkin'in derlemesi. *İdil Ural Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 179-204.
- Elçin, Ş., 1997. *Halk Edebiyatı Araştırmaları - II*. Akçağ, Ankara.
- Ercilasun, A. B., 2016. *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. Dergâh, İstanbul.
- Ercilasun, A. B., 2020. *Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri*. Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Erdal, C., 2019. 'Bir kurt kaybedilir, bin koyun kaçır' ilk Türk atasözü örneği olabilir mi?. Sayfa: 503-505, Editör: Esmâ Şimşek, *Toroslardan Tanrı dağlarına Türk halk biliminin ulu çınarı Prof. Dr. Ali Berat Alptekin armağanı*. Kömen, Konya.
- Erşahin, İ., 2005. *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gevorgyan, K., 2009. On the Cultural peculiarities of proverbs and their classification. *Armenian Folia Anglistica*, 5 (1-2 (6)): 214-219.

- Gökkaya, R., 2023. Tuhfetü'l- İsmet kimin eseri? XVIII. Asırda yazılan bir Pend-nâme şerhi üzerine tetkik. 8. Uluslararası Başkent Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, Ankara.
- Guliyeva, K. V., 2016. Different approaches to the objects of phraseology in linguistics. *International Journal of English Linguistics*, 6 (4): 104-111.
- Gül, B., 2010. *Moğol Atasözleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Gül, R., 2008. Dede Korkut hikâyelerinde söz kalıpları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10): 100-105.
- Gürsu, U., 2017. *Kazak Atasözleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Honeck, R. P., 1997. *A Proverb in mind. The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey.
- Hornby, A. S., 2006. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford University Publishing, Oxford.
- Hrisztova-Gotthardt, H. & Aleksa Varga, M. (eds.), 2014. *Introduction to paremiology. A Comprehensive guide to proverb studies*. De Gruyter, Berlin.
- Hünerli, B. ve Aktaş, E., 2021. *Kırımçak Atasözleri (İnceleme-Metin)*. Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale.
- Hünerli, B. ve Arnaut, T., 2021. *Gagauz Atasözleri*. Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale.
- İbrahim Şinâî, 1870. *Durûb-ı emsâl-i Osmâniyye*. Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul.
- Karahan, A., 2020. *Tonyukuk yazıtında atasözleri ve deyimler, Atasözleri ve Deyimler Üzerine İncelemeler*. Sayfa: 31-50, Editör: Mücahit Akkuş, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kaya, D., 2014. *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Knappe, G., 2004. *Idioms and Fixed Expressions in English Language Study Before 1800*. Peter Lang.
- Korkmaz, H., 2007. *Dîvânü Lugatî't-Türk'teki Atasözlerinin Anlambilimsel Açardan Değerlendirilmesi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 292 sayfa, Samsun.
- Kunin, A.V., 1996. *Kurs Frazеologіі Angliyskogo Yazыka*. Vishaya shkola, Moskva.
- Kuusi, M., 1957. *Parömiologische betrachtungen*. FF Communications, Helsinki.
- Kuusi, M., 1966. Ein vorschlag für die derminologie der parömiologischen strukturanalyse. *Proverbium* 5: 97-104.
- Kuusi, M., 1974. Tiefenstruktur und oberflächenstruktur in der parömiologie. *Proverbium*, 23: 920-928.
- Kuusi, M., 1972. Towards an international type-system of proverbs. *Proverbium* 19: 699-735.
- Lauhakangas, O., 2001. *Matti Kuusi International Type System of Proverbs*. FF communications no. 275. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.
- Lewis, C. T., Short, C., 1879. *A Latin Dictionary*. Clarendon Press, Oxford.
- Liddell, H. G., Scott, R., 1940. *A Greek-English Lexicon*. Clarendon Press, Oxford.
- Meider, W., 1997. Modern paremiology in retrospect and prospect. *Paremia*, 6: 399-416.
- Mieder, W., 2004. *Proverbs. A Handbook*. Greenwood Press, Westport, Connecticut.
- Norricks, N.R., 1985. *How Proverbs Mean: Semantic Studies In English Proverbs*. Mouton Publishing, London.
- Oy, A., 1956. Dede Korkut'ta atasözleri I, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 61: 39-41.
- Oy, A., 1957. Dede Korkut'ta atasözleri II, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 65: 266-272.
- Oy, A., 1972. *Tarih boyunca Türk atasözleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Oy, A., 1991. Atasözü. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 4:44-46, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Özön, M. N., 1956. *Türk Ata Sözleri*. İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Öztürk, Ö., 2009. *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Phoenix Yayınları, Ankara.

- Pala, İ., 2000. İrsal-i Mesel. DİA, XXII, İSAM, İstanbul.
- Parlatır, İ., 2008. *Atasözleri*. Yargı Yayınları, Ankara.
- Paşalıoğlu, C., 2018. Hekimlikten sözlükçülüğe uzanan bir yaşam: Vladimir Dal. Sayfa: 15-36, Editörler; Zeynep Bağlan Özer, Fatih Yapıcı, Şekip Aktay, *Bilim ve insan: Şahsiyetini inşa edenler*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Peck, H. T., (ed), 1898. *Harper's Dictionary of Classical Antiquities*. Harper & Brothers, New York.
- Permyakov, G. L., 1968. *Izbrannye Poslovitsy i Pogovorki Narodov Vostoka*. Nauka, Moskva. Nauka.
- Permyakov, G. L., 1979. *From Proverb to Folk-tale: Notes on the General Theory of Cliché*. Moskva. Nauka.
- Soykut, İ. H., 1974. *Türk Atalar Sözü Hazinesi*. Ülker Yayınları, İstanbul.
- Summers, D., 1998. *Longman Dictionary of English Language and Culture*. Addison Wesley Longman, Harlow.
- Şeylan, A., 2016. Müstekimzâde Süleymân Sâdeddîn'in Durûb-ı Emsâl adlı eserinin ışığında atasözlerinin târihi seyri ile eserdeki atasözlerinin tespiti ve tasnifi. *BUJSS Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1: 72-101.
- Tan, N., 2017. Paremiyoloji (atasözleri Bilimi), fraziyoloji (deyim bilimi) çerçevesinde Türkiye'de yayımlanmış atasözü ve deyim sözlüklerini kısa bir değerlendirme. *Nurettin Albayrak'ı Anma Toplantısı* 29-30 Mart 2017. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul.
- Tavkul, U., 2002. *Karaçay-Malkar Atasözleri*. T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Taylor, A & Whiting, B. J., 1958. *A Dictionary of American Proverbs and Proverbial Phrases, 1820-1880*. Harvard University Press.
- Taylor, A., 1931. *The Proverb*. Harvard University Press, Cambridge, Ma.
- Taylor, A., 1962. *The Proverb and an Index to "The Proverb"*. Folklor Associates.
- Taylor, J., 2005. The Sumerian proverb collections. *Revue d'Assyriologie et d'archéologie Orientale*, 99: 13-38.
- Tekezâde Mehmet Sâid, 1895. *Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye (Atalar Sözü)*. Kasbar Matbaası, İstanbul.
- Tıraş, Y. C., Ertürk, H. İ., 2016. Dede Korkut Kitabında geçen atasözlerinin anlamsal incelemesi ve Türkiye Türkçesindeki eş anlamlıları, *Journal of Turkish Language and Literature*, 2 (4), 135-150.
- Trench, R. C., 1853. *On the Lessons in Proverbs. Being The 6 substance of Lectures Delivered to Young Men's Societies At Portsmouth And Elsewhere*. Redfield, New York.
- Ulusoy Aranyosi, E., 2010. Atasözü neydi, ne oldu?. *Millî Folklor*, 11(88): 5-15.
- Ünal, M., 2015. Hıfzı'nın 16. yüzyılda yazdığı atasözleri derlemesi: Manzûme-i durûb-ı emsâl. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35): 101-126.
- Velet İ., 1936. *Atalar Sözü*. Devlet Basımevi, İstanbul.
- Yaman, S., 2023. *Türk Masalları ve Holbek Yöntemi*. Grafiker Yayınları, Ankara.
- Yastı, M., 2016. Derleme Sözlüğü'nde geçen atasözü, bilmece, hikâye ve masal türlerinin adlandırılma şekilleri ve kökenleri üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (39): 213-227.
- Yaylağan, N., 2015. Orhan Kemal'in hikâye ve romanlarındaki atasözlerinin tasnifi. *Journal of Turkish Studies*, 10 (4): 941-964.
- Yoldaşev, İ. & Gümüş, M., 1995. *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*. Engin Yayınları, Ankara.
- Yuasa, K., 1891. A Classification of the Solomonic proverbs. *The Old and New Testament Student*, 13 (3): 147-153.
- Yurtbaşı, M., 2012. *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. Excellence Publishing, İstanbul.
- Yüce, N., 2012. İ. Hilmi SOYKUT, Türk Atalar sözü hazinesi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 22: 294-297.
- Zhukov, V., 1966. *Slovar' Russkikh poslovits i pogovorok*. Sovetskaya Ensiklopediya, Moskva.

Sanal Kaynaklar

URL-1- Adage, <https://www.britannica.com/dictionary/adage> (Ziyaret tarihi: 11/11/ 2024).

URL-2-Sayings, <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/saying> (Ziyaret tarihi: 11/11/ 2024).

URL-3 Cliché, <https://www.britannica.com/dictionary/cliche> (Ziyaret tarihi: 11/11/ 2024).

URL-4- Proverb, <http://www.britannica.com/proverb> (Ziyaret tarihi: 11/11/ 2024).

URL-5-Proverb, <https://www.infoplease.com/encyclopedia/arts/language/lit-terms/proverb> (Ziyaret tarihi: 11/11/ 2024).